

DEN TREDJE VÄGEN —

MELLAN KOLLEKTIVISM OCH LIBERAL ATOMISM

Av kanslirådet jur. d.r. CURT ROITTLIEB, Djursholm

KRAVEN på nyordning av stat och samhälle har ställt oss inför ett dilemma, som ofta agitatoriskt förenklas till ett val mellan att finna allt väl som det är eller följa utländska revolutionära förebilder. Distinktionerna mellan nazism, bolsjevism och fascism äro ju i grunden oväsentliga, och man kan, oaktat deras olika vokabulär, gott slå ihop dem till en gemensam motsats mot det borgerliga samhället, med termen kollektivism. Men inför denna motsats frågar man sig ovillkorligen, om ej något annat alternativ finnes. Eller kan man helt enkelt vända åter till det gamla? Nej, en ny väg måste stakas.

Kan man tala om en ödets egen mening, så är det visserligen att lämna det gamla bakom sig. Men icke att glömma något. Huru bittra det gångnas lärdomar än må vara, undvaras kunna de ej för framtiden. Den blivande fredsekonomin diskuteras ju redan på många håll. Nationalekonomerna gå i spetsen. Det senaste symptomet är professor B. Suvirantas i Finland nyligen utgivna läsvärda arbete härom. Men saken har större räckvidd än den ekonomiska sidan. Dess alla olika sidor har nationalekonomen Wilhelm Röpke, numera verksam i Genève, ägnat en intresseväckande undersökning i ett nyligen utkommet arbete »Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart» (Zürich 1942). Han är blott en av de många frågande, men hans synkrets är vidare än de flestas. Hos oss ha möjligheterna för en bättre tingens ordning skärskådats av Tom Söderberg (I stället för Världsplan — det möjliga, Stockholm 1941) i ett arbete, som innehåller flera tänkvärda uppslag. Hans styrka ligger i en sällsynt fördomsfri kosmopolitisk blick. Röpkes blick når vidare i tiden, både bakåt och framåt. Men huru upphöjd måste väl utsiktspunkten vara för att proportionerna mellan när och fjärran skola framstå riktiga? Och vilket synglas gör det väl möjligt att skåda in i framtiden?

Orsakerna till den i vår tid oemotståndligt frambrutande kollektivismen ser Röpke i den psykiska och sociala process, som sönderfrätt traditioner och organiskt framvuxna samhällsformer. Resultatet har blivit en genomgående allmän »Vermassung», förvandling av de lösryckta individerna till en likriktad massa. Ordet är ööversättligt, men träffande. Berövad den känslö- och föreställningskomplex, som utgjort dess kulturarv, blir massan ett blint verktyg för ledarens godtycke. Den mest i ögonen fallande följden, ehuru ej det primära, är det ekonomiska livets tvångshushållning. Röpke anknuter synbarligen till Ortega y Gassetts kända tankeschema. Orsakerna till denna utveckling kunna lämnas å sido. Storstadslivet, folkökningen, penningens herravälde samverka, andra faktorer att förtiga. Denna Vermassung utplånar individen och hotar kulturens grundvalar. Diktaturstatens kollektivism måste därför avvisas likasom en gången tids liberala atomism. Räddningen ser han i en »tredje väg». Analysen av möjligheterna härvidlag är den intressantaste delen av arbetet. Vad den ekonomiska sektorn angår, är en fri marknad, n. b. under garantier mot missbruk, ett huvudvillkor för att undgå kollektivismens Skylla och laissez-faire-systemets Karybdis. Endast genom fri tävlan kan den handlingskraft och självständighet bevaras, som både produktionen och statslivet behöver.

Röpke har bakom sig en betydande produktion såsom national-ekonom och kristeoretiker, men ägnar här den fackmässiga argumenteringen föga utrymme. Han nöjer sig med kontentan därav och betonar, utan att alltför mycket ingå på ekonomiska problem, så mycket starkare de sociala och moraliska förutsättningarna för nuvarande upplösning av alla rätts- och värdebegrepp i Tyskland. Det centrala i tidens onda är upplösandet av de band, som sammanhålla familjen och övriga organiska grupper samt förena medborgarna inbördes. Följden blir förintandet av all den organiska differentiering, som de historiskt givna institutionerna och intressena inom olika samhällsklasser medföra.

Däri kommer han till samma resultat som en annan ryktbar avslöjare från andra utgångspunkter nått, Rauschning. Den senares huvudtes är, att rationell planmässighet såsom princip för livsföringen i dess helhet och icke enbart såsom medel för högre syften desorienterar massorna och avbryter utvecklingens kontinuitet samt alltså röjer väg för de destruktiva krafter, varur likriktningen framgår. Röpke för ytterst processen tillbaka på folkökningen. Huruvida detta håller streck kan här lämnas å

sido. Det intressantaste i hans vittsvävande arbete är undersökningarna om möjligheterna för och konsekvenserna av en tredje väg mellan liberalism och kollektivism. Statsingripande för att säkra planmässighet hos näringslivet avböjer han ingalunda. Tvärtom går han med tysk känsla för statsorganens uppgift ivrigt till rätta med laissez-faire-principen. Men ingreppen måste vara »konforma», d. v. s. överensstämma med det ekonomiska livets lagar. Detta är väl ej någon nyhet, men har — ej minst hos oss — betänkligt råkat i glömska.

För en kristeoretiker faller det sig naturligt att understryka de ekonomiska lagarnas betydelse gentemot den godtyckliga planhushållningen, som väl snarare borde kallas tvångshushållning. Röpke kallar den *Büreauwirtschaft*. Men huru viktigt det än är att känna och respektera de ekonomiska lagarna, måste dock de rättsbegrepp och värdeföreställningar, som utgöra det västerländska kulturarvet, bliva grundläggande för vägen ur det nuvarande betrycket. Bristen på vördnad betecknar Röpke som det främsta kännetecknet hos den inträdda »*Vermassung*». Familjens förfall sammanhänger härmed. Den tredje vägen måste bestämmas av vad Röpke kallar ekonomisk humanism. Den skall göra både liberalismen och kollektivismen överflödiga. Uttrycket påminner om devisen »*economic chivalry*», som den engelska nationalekonomiens grand old man Alfred Marshall på sin tid uppställde.

Möjligen ligger bakom Röpkes tankemetod det Hegelska begreppsschemat *tes — antites — syntes*. Men Röpke står på säkrare empirisk grund. Hans livsåskådning närmar sig den helenska, och han har lärt både av Platon och Aristoteles. Ett litet samhälle kan säkerligen lättare, betonar han, skydda sig mot »*Vermassung*», då det individuella där lättare gör sig gällande. Den megalomani, som gör massan *eo ipso* tillbedjansvärd och som i Tyskland förkvävt alla andra värdenormer, har ingen god jordmån i småstaterna. Tom Söderberg anser, att den kontakt med småstaterna, som den nazistiska våldsregimen medför, måste medföra en inre upplösning av kollektivismen, en ökad uppskattning av värdet hos den segt försvarade individuella friheten och alltså bana väg för något nytt. Även om detta dröjer, fortgår dock synbarligen stormakternas ömsesidiga självförstörelse. Och småstaterna ha säkerligen därför sin givna uppgift att utstaka den tredje vägen.

En för despoti och våld tjänlig massa måste planmässigt upp-

hetsas och hållas i ständig jäsning. Annars kan en för likriktningen skadlig självbesinning och differentiering inträda. Genom en dylik planmässig behandling slås från början varje grupp-bildning sönder. Endast atomiseringen fortgår. Och den för regimen nödvändiga hetsen skall förbindas med en dyrkan av det heroiska. Man kan här erinra om de ord Montaigne, på tal om hjältemodet hos världens härskare, faller: »... att mildt och rättvist umgås med de sina och sig själv, icke pruta av, icke förneka sig är sällsyntare och svårare.» Vila, vanemässigt jämn-mått, besinning stör likriktningen. Den totalitära staten kan och får aldrig vara nöjd. Hatet mot vad som helst eller mot allt inom synhåll blir ett omistligt medel.

Både som skydd mot dylika metoder och som egenvärde måste rätten till ett privat liv, ett område, som lag och myndigheter respektera, oeftergivligen hävdas. Den tredje vägen har detta till både förutsättning och första syfte. Fria sammanslutningar blir den andra fordringen. Därmed är man framme vid det korporativa samhällsskicket.

För den totalitära staten har detta varit ett slagord, varigenom enskild företagsamhet kunnat behärskas. Men för korporationerna såväl på produktionens som på kulturens område har tillika ledarprincipen uppställts, vilket ju är emot själva den korporativa idén. Ty utan en viss grad av självstyrelse kan man ej tala om en verklig korporation. Vad som tager detta namn är då i själva verket blott ett osjälvständigt organ. Alltså motsatsen till autonom korporation. Att diktaturstaternas exempel åberopats till stöd för yrkanden om en korporativ organisation saknar ej sin komik.

Målet för produktionen, riktlinjerna för samhällsverksamheten måste enligt Röpke statsmakten angiva. De fria krafterna måste uppmuntras, men få ej nöta ut sig i fri konkurrens. Konkurrensen måste hållas inom de gränser, som ur det helas synpunkt äro tjänliga. I själva verket måste staten dels underhjälpas den fria konkurrensen genom att försvara producenterna mot övermäktiga monopol, dels skydda allmänheten mot konkurrensens missbruk genom att undertrycka bedrägliga metoder, och härvidlag kommer särskilt reklamen i betraktande såsom ett medel att suggestivt vilseleda konsumenterna. Ehuru han utdömer det liberala systemet såsom föråldrat, vill han likväl behålla fördelarna av de fria krafternas spel.

Likaså förordar han guldmyntfoten framför en konstgjord va-

luta, som kan manipuleras efter stundens behov och utan tanke på framtiden. Detta betyder ej, att han avvisar varje reglering av valutan, t. ex. en nedpressning av penningvärdet, motiverat av nödläge hos näringslivet. Tvärtom, ett sådant ingrepp kan vara konformt, men får ej drivas därefter, att prisets funktion eller prismekanismen äventyras. En devistvångshushållning, som omöjliggör det automatiska samspelet av utbud och efterfrågan på marknaden, betecknas däremot såsom ett icke konformt ingrepp. Dylika ingrepp tendera, en gång började, att städse fortsättas och skärpas, tills »kollektivism», det fullständiga förstatligandet av näringslivet, uppnåtts. Röpkes tvivel på möjligheten av en förnuftig skötsel av pappersvaluta hade möjligen skingrats, om han närmare känt vårt land, som i många avseenden förverkligat hans önskingar beträffande den tredje vägen.

Rationalismen har vidare — och detta är en väsentlig del av hans livsåskådning — blivit en kräftska för utvecklingen, ty den får icke göras till en grundval för hela samhällslivet. De spontana reaktionerna människor emellan äro oumbärliga. Eljest stagnerar livet. »Vetenskapligt» familjeliv eller religion är lika orimligt som vetenskaplig glädje eller sorg. Men vetenskaplig organisation höjer samhällslivets effektivitet! Javisst, men effektivitet för vad? Målet kan ej bestämmas vetenskapligt eller över huvud rationellt. Man måste lita till djupare liggande krafter. Besinning är en nödvändig förutsättning, intuition en nödvändig regulator.

Den fria konkurrensen inom den av lag givna ramen — som visserligen kan göras ganska trång — förutsätter lönsamhet hos produktionens huvudgrenar. Monopolväsendet, som utgör ett utmärkande drag hos näringspolitiken i så många länder, gör det ej och måste säkerligen i längden visa sig som slöseri med de produktiva krafterna. Den förlamning av näringslivet, som de statsbeskyddade monopolerna medföra, tenderar att sträcka sig allt längre över samhällslivet och efter hand ombilda samhällets struktur. Även om ett fast motstånd till denna process nu kan te sig doktrinärt, skall det i längden visa sig framsynt. Den tredje vägen får ej vara en enkel kompromiss mellan ytterligheterna. En sådan begagnas då ogenerat av den starkare riktningen för att nå dess mål. I så fall blir den tredje vägen lätt endast en omväg, som mynnar ut mot den ena ytterligheten. Den faran har även Röpke till fullo insett.

Det är en rikedom av allmänna synpunkter och idéer man får

på tidens problem. Men huru den tredje vägen i detalj skall utstakas, det måste förbehållas framtiden att avgöra. En huvuduppgift för staten är att träda stödjande emellan vid rubbningar inom näringslivet och underlätta omflyttningen av arbetskraft, befordra yrkesskicklighet och övervinna hindren för produktions anpassning efter växlande konjunkturer. Statliga monopol verka i motsatt riktning. Ett system av fria yrkeskorporationer utan monopolställning kan måhända vara av stor betydelse i detta hänseende. Både Röpke och Rausehning vilja förankra stat och samhälle i en korporativ organisation. Den senare tänker sig t. o. m. över- och mellanstatliga korporationer, tydligen i stil med den gamla arbetarinternationalen, såsom en motvikt mot centralisering och statsabsolutism. Till samma resultat, ehuru på andra vägar, har även Tom Söderberg kommit. Nationalismen såsom kulturfaran framför andra, det har för resten blivit klart för allt flera. Den moderna staten har ju mer än någonsin blivit en Leviathan, ett hot mot den kultur och det rättsväsen, som den skulle skydda. Finnes det någon annan motvikt än internationella yrkessammanslutningar?

Så långt går ej Röpke, men näst en renässans av moral och värdeföreställningar är en organisk gruppbildning av de samhällliga krafterna hans huvudpostulat. I övrigt får man naturligen icke någon närmare anvisning om det korporativa samhällets byggnad.

Rationaliseringens och stordriftens avigsidor betonas vidare med en iver, som utan tvivel skjuter över målet. En återgång till äldre metoder är dock av ekonomiska orsaker omöjlig. Och likväl, en sund samhällsstruktur — det medgivandet måste göras — är viktigare än hög profit. Härvidlag har liberalismen felat mycket. I övrigt ter sig fördömandet rätt billigt. Hos många kritici, ej minst hos Röpke, får man en smickrande förhoppning, att vi i Sverige gå tämligen parallellt med den rätta kursen. Visserligen med några viktiga modifikationer, främst berörande monopolväsendet. Tydligen är liberalismen ej så otidsenlig som många — även Röpke — försäkra. Den tredje vägen har visserligen lämnat denna bakom sig, men går kanske åt samma håll.

Vår tids dilemma blir ej så unikt som protagonisterna gärna föreställa sig. Vid många konfliktlägen i gången tid har man känt sig i liknande läge. Så även i det nya tyska riket på 1870-talet. Ett litterärt minnesvärt uttryck fick konflikten i striden mellan ytterligheterna preussisk absolutism och socialdemokrati.

därvid främst Gustav Schmoller uppdrog grundlinjer för en tredje väg. Den förlorande sakens talan fördes då glänsande av Heinrich von Treitschke — som nu omsider, åtminstone i sitt land, hyllas som den vinnande. Att han förlorade, sammanhänger med hans underskattning av de krafter, som uppbära den västerländska odlingen och hans hat mot socialdemokratien, som för honom betydde revolution och förintelse av den preussiska staten. Hans patos var den starkares obetingade rätt och massans maktlöshet.

I hans land hava visserligen de båda ytterligheterna förenat sig liksom även makt och massa. Den tredje väg, som Schmoller förordade, har nu spärrats. Men denna väg, som betydde skydd för de svagare, rättssäkerhet, humanitet i statslivet, bestod provet under årtiondena efter den celebra fejden och har visat sig framkomlig i andra länder. När nu Röpke från nutida förutsättningar ställt likartade mål, anknyter han till halvt glömda traditioner i tyskt tankeliv.

*
*
*

Individuellt ansvar, fri samverkan, decentralisering äro ofrånkomliga riktlinjer för västerländsk utveckling. Det ideella målet för samhällsorganen är viktigare än största möjliga effektivitet för ett mål, som bestämmes av den blinda tekniken. I mycket sammanfaller Röpkes på analys grundade synpunkter med Rauschnings mera extemporerade. Denne känner sig som emigrant ej blott från sitt land, utan även från hela vår värld och från allt det förflutna. Att rädda dess dyrbaraste arv är hans patos. I vårt fredliga land ha vi kanske ännu ej upptäckt vad som står klart för så många av Röpkes och Rauschnings generation, att vi alla äro emigranter mot ett okänt mål, som vi dock själva måste finna ut. Man kan kalla målet ekonomisk humanism.

Att bedöma det praktiska värdet av Röpkes uppslag tillkommer framtiden. Man får i varje fall hos honom en utmärkt sammanfattning av vad som rör sig i tiden. Och han står utanför partierna, en sällsynt fågel bland samhällsforskare. Envar kan ju mycket väl taga parti för den sak, som synes honom rättvis och nödvändig. Men sanningen måste gå före varje partiparoll och varje särintresse. Däri ligger den svåra plikt, som den intellektuella eliten utan prut måste taga på sig. För att nå fram till en utsiktspunkt ovan vimlet måste man frigöra sig från många

mänskligt berättigade hänsyn. Och för att finna en väg ur tidens dilemma måste man nå fram till en vidare horisont än vad avspärning och censur möjliggör. Den, som icke vunnit överblick över det västerländska samhällets uppkomst och utveckling, göre sig ej besvär.

Har det ej varit personlighetens kamp för luft och utrymme, som under sekler varit växtkraften? Människan är alltings mått, löd den sats, vilken krönte den antika filosofin. Eller, på samhällsteoretiskt språk: individen är alltings mål. Den kollektivism, som nu bjudes oss, är i längden möjlig blott genom terror. Det enda mål, som utan terror kan sporra oss att bryta en ny väg, är ett samhälle av fria människor, verkande i korporationer och för-
enade i en stat på nationens historiska grund.